

Kritisk realisme og økonomisk-vitenskapelig arbeid*

Bjørn-Ivar Davidsen^A

Sammendrag

I denne artikkelen drøftes relasjoner mellom den økonomisk-metodologiske og den makroøkonomiske tenkningen. Det argumenteres mer spesifikt for hvordan ontologisk refleksjon kan utnyttes konstruktivt i arbeidet med å utvikle et mer holdbart og potensielt fruktbart grunnlag for makroøkonomisk teori og analyse. Argumentasjonen illustreres nærmere gjennom en redegjørelse for, og vurdering av, de ontologiske og avledede samfunnsmessige teoriene som står sentralt i den filosofiske posisjonen som kalles «kritisk realisme». Videre blir det drøftet hvordan konstruktive anvendelser av disse teoriene vil kunne påvirke sider ved den makroøkonomiske tenkningen, slik som synet på relasjonene mellom mikro- og makroøkonomien, innretningen av makroøkonomiske analyser mer generelt, og utviklingen av den økonomisk-politiske tenkningen på makronivå.

1 INNLEDNING

I løpet av det seneste ti-året har en vitenskapsfilosofisk posisjon kalt «kritisk realisme» blitt introdusert i den økonomisk-metodologiske litteraturen som et alternativ til de mer tradisjonelle angrepsmåtene influert av positivismen og Popper. Det mest særmerkende trekk ved denne posisjonen er dens vektlegging av ontologisk argumentasjon og refleksjon. Talsmenn for den kritiske realismen mener at alt vitenskapelig arbeid må tuftes på veloverveide oppfatninger om hva som faktisk eksisterer innen det aktuelle studieområdet og hvilke grunnleggende egenskaper denne formen for eksistens har. Metoder for hvordan mer spesifikk kunnskap om studieobjektet kan bygges opp og begrunnes, hvilke slutningsformer som kan benyttes når årsaks-sammenhenger skal etableres osv., må da tilpasses dette ontologiske grunnlaget. Med dette vender den kritiske realismen nærmest opp ned på tradisjonelle metodologiske angrepsmåter innen økonomien hvor krav om bestemte slutningsformer og empiriske tester har vært satt i høysetet og studieobjektens ontologiske egenskaper nærmest har blitt residualbestemt.

Formålet med denne artikkelen er å gjøre nærmere rede for sentrale sider ved kritisk realisme som en posisjon innen vitenskapsfilosofien, og å drøfte og vurdere denne posisjonen som et mulig grunnlag for økonomisk-vitenskapelig arbeid. Jeg vil først ta for meg noe av bakgrunnen for at vitenskapsfilosofiske posisjoner som vektlegger ontologisk refleksjon har fått stadig større gjennomslagskraft i nyere tid. Deretter vil jeg presentere noen hovedtrekk ved kritisk

* En første versjon av denne artikkelen ble presentert på en «*Workshop*» om makroøkonomisk teori og metodologi ved Universitetet i København, 21. november 2003. Jeg takker deltagerne der og NØT's anonyme konsulent for stimulerende og konstruktive kommentarer.

^A Bjørn-Ivar Davidsen er siviløkonom fra Norges Handelshøyskole og fil. dr. fra Universitetet i Gøteborg. Han er ansatt som førsteamanuensis ved Høgskolen i Østfold.

realisme, og da spesielt de ontologiske og avledede samfunnsmessige teorier som står helt sentralt i denne posisjonen. Til slutt vil jeg drøfte hvordan økonomisk teori og analyse kan tenkes utviklet dersom de i større grad baseres på den kritiske realismens ontologiske teorier.

2 EN ONTOLOGISK DREINING

Framveksten av kritisk realisme og andre tilnærminger som framhever betydningen av ontologisk refleksjon kan til en viss grad forklares av problemer knyttet til andre vitenskapsfilosofiske posisjoner. Det gjelder ikke minst posisjoner som har ligget til grunn for den mer tradisjonelle økonomisk-metodologiske tenkningen. For å forstå bakgrunnen for de nye posisjonene, kan det derfor være hensiktsmessig først å se kort på innholdet i kritikken mot de mer tradisjonelle tilnærmingene og de konsekvenser den har fått.

2.1 Tradisjonell metodologi

I den økonomisk-metodologiske litteraturen er det vanlig å skille mellom det man på engelsk kaller hhv. *the logic of discovery* og *the logic of justification*. Innen det førstnevnte området drøfter og studerer man spørsmål rettet inn mot det å etablere eller utvikle økonomiske teorier og modeller. Spørsmål relatert til hvordan teorier og modeller kan begrunnes og hvordan man kan, eller bør, velge mellom alternative teorier og modeller, står i fokus innen det sistnevnte området. I praksis må man da gjøre avveininger mht. hvordan disse ulike sidene ved det økonomisk-vitenskapelige arbeidet skal vektlegges.

I store deler av tiden etter annen verdenskrig har den økonomisk-metodologiske tenkningen vært sterkt influert av filosofiske posisjoner av positivistisk og Popperiansk karakter. Det har blant annet ført til at spørsmål om prinsipper for teoriablering og teoriutvikling har kommet noe i bakgrunnen. De nevnte vitenskapsfilosofiske posisjoner er nemlig kjennetegnet ved at de stort sett neglisjerer slike problemstillinger. Det hevdes her at man ikke kan drøfte eller vurdere på et rasjonelt grunnlag hvordan vitenskapelige teorier eller modeller blir initiert og utviklet. Optimismen har imidlertid vært stor når det gjelder mulighetene for å etablere kriterier for å evaluere ferdig utviklede teorier og modeller. Den økonomisk-metodologiske tenkningen har mao. lenge vært dominert av spørsmål som hører inn under *the logic of justification*, mens spørsmål som hører inn under *the logic of discovery* i tilsvarende grad har vært oversett eller i det minste sterkt nedtonet.

Mer spesielt har man lenge hatt stor tiltro til kritisk evaluering og vurdering basert på *empiriske* tester av ulike slag. De logiske empirister, som sprang ut av den såkalte Wiener-kretsen, forsøkte å utvikle empiriske tester basert på en bekreftelseslogikk. Men de klarte aldri å komme unna det gamle, velkjente induksjonsproblemet. Popper (1956) forbedret det logiske fundamentet for denne formen for metodologisk tenkning gjennom introduksjonen av falsifikasjonsprinsippet. Poppers tanker ble senere videreført og modifisert av blant andre Lakatos (1970). Ingen av dem klarte imidlertid å svare på den utfordring som Duhem-Quine tesen lenge har reist for alle slike empirisk baserte testmetodologier. Ifølge denne tesen vil enhver teori eller modell alltid være underdeterminert av empiriske data på grunn av testsituasjonenes kompleksitet og dataenes teoriavhengighet. Empiriske tester vil følgelig aldri kunne gi endelige og avgjørende svar på spørsmålet om hvor god en teori eller en modell er, eller på spørsmålet om hvordan ulike teorier eller modeller kan vurderes opp mot hverandre.¹

Etter hvert som begrensningene ved empiriske tester gradvis er blitt erkjent, har den vitenskapsfilosofiske, og dermed også den økonomisk-metodologiske, tenkningen utviklet seg i flere retninger. Innen noen kretser har man nærmest forsterket kravene til empirisk testing som

¹ B. Caldwell (1982) gir en utmerket oversikt over utviklingen av og kritikken mot denne formen for økonomisk-metodologisk tenkning.

om ingenting var hendt. Mark Blaug er kanskje den mest kjente talsmann for slike holdninger i dag. Når han i forordet til den andre utgaven av den innflytelsesrike boka *The Methodology of Economics* kommenterer innsigelser som er kommet mot mulighetene for å anvende Poppers falsifikasjonsprinsipp som grunnlag for økonomisk metodologi, gir han til gode følgende svar: «*The remedy of the problem is quite simple: try harder!*» (Blaug 1992: xv). Det er ikke mange som har latt seg overbevise av denne argumentasjonen.²

Andre har søkt i retning av det som gjerne kalles *sosiale* kriterier for teorievaluering og teorivalg. Man har da forsøkt å forklare eller begrunne teorievaluering og teorivalg ut fra kriterier knyttet til forhold som retorikk og overtalelsesevne, aksepterte normer innenfor ulike vitenskapelige samfunn og hensynet til personlige karrieremuligheter.³ Problemene med en økonomisk metodologi av denne karakter er imidlertid ganske åpenbare. Selv om slike innfallsvinkler kan bidra til å forklare hva som faktisk foregår innen den økonomisk-vitenskapelige disiplinen, er det vanskelig å begrunne hvordan sosiale kriterier skal kunne ha noen retningsgivende rolle i arbeidet med å utvikle denne disiplinen videre. Da er man i såfall på vei inn i en sosialkonstruktivistisk tilnærming til den økonomiske virkelighet, noe som så langt har vært fjernt fra hvordan økonomer flest oppfatter sitt studieobjekt. Forøvrig er det under enhver omstendighet klart at slike sosiale tilnærminger til økonomisk-metodologiske problemstillinger foreløpig er lite utviklede.

Blant dem som arbeider spesielt med økonomisk-metodologiske spørsmål, er det ut fra dette vokst fram en bred erkjennelse om at teorievaluering og teorivalg uunngåelig vil være underdeterminert av de data de kan vurderes opp mot. En økonomisk-metodologisk tenkning med et ensidig fokus på spørsmål knyttet til *the logic of justification*, dvs. spørsmål om hvordan teorier kan testes eller evalueres, kan derfor ikke lenger forsvares. Metodologer og praktikere innen den økonomiske disiplinen må da utvide sitt repertoar til også å omfatte rasjonell tenkning omkring andre sider ved det økonomisk-vitenskapelige arbeidet. Det innebærer at man også må inkludere spørsmål knyttet til *the logic of discovery*, dvs. spørsmål knyttet til etablering og utvikling av økonomiske teorier, i det metodologiske og i det praktisk-vitenskapelige arbeidet. I motsetning til hva Milton Friedman hevder i sin innflytelsesrike artikkel fra 1953, må økonomer da blant annet begynne å ta de grunnleggende forutsetninger de bygger sine modeller på mer alvorlig. I denne sammenheng har stadig flere innsett at ontologisk refleksjon og argumentasjon kan spille en sentral rolle.

2. 2 Ontologi – hva, hvorfor, hvordan?

Ontologi defineres gjerne som «læren om det værende»; dvs. som det området innen filosofien hvor man forsøker å avklare hva som eksisterer og betingelsene for den aktuelle form for eksistens. Mer spesielt forsøker man her å finne svar på tre separate, men nært relaterte spørsmål: Hvilke grunnleggende «ting» eller kategorier eksisterer, hvilke egenskaper har de og hvilke lover eller krefter styres de av? (Klausen 1997: 24-26). På et relativt høyt abstraksjonsnivå er det i den ontologiske litteraturen utledet konkurrerende ontologiske teorier karakterisert ved hhv. «dualisme», «monisme» og «naturalisme». I økonomisk-vitenskapelig arbeid vil relevante ontologiske spørsmål som regel ha en mer konkret karakter.

Her vil det for eksempel være relevant å spørre seg om det bare er «observerbare» størrelser som antas å eksistere, og som derfor har en plass i det økonomisk-vitenskapelig arbeidet, eller om det også er rom for «ikke-observerbare» størrelser. Et annet spørsmål gjelder «aggregerte» størrelser kontra strikt «individualistiske» oppfatninger av virkeligheten. Er det legitimt å

² Da jeg i en privat samtale med Blaug høsten 2003 spurte ham om han fortsatt var like overbevist falsifikasjonist, svarte han at han nok hadde moderert sine synspunkter på dette nå.

³ H. Katouzian (1980), P. E. Earl (1983), A. W. Coats (1984) og D. McCloskey (1986) var blant de første som tok opp disse angrepsmåtene i den økonomisk-metodologiske litteraturen. I senere år har de blitt noe mer systematisert og videreutviklet blant annet i U. Mäki (1992, 1993, 1999) og D. W. Hands (1994).

operere med aggregerte enheter, institusjoner og lignende som noe som har reell eksistens, eller må alle aktiviteter forklares og forstås i termer av individuell adferd? Kan fenomener som «strukturer» og «relasjoner» ha en begrunnet genuin eksistens innenfor rammen av det aktuelle studieområdet, og hvilken rolle spiller de mht. mulighetene for å kunne utføre ulike former for individuell handling?

Siden økonomi er en disiplin hvor menneskelig aktivitet og mellommenneskelig interaksjon står sentralt, vil det videre være relevant å vurdere hvilke karakteristika som er spesielle ved «mennesket», ved «mellommenneskelige relasjoner» og ved menneskets forhold til andre deler av vår virkelighet som det naturlige miljøet. Hva vil det si at våre handlinger styres av det menneskelige intellekt? Hvilke muligheter og hvilke begrensninger følger av dette mhp. de antagelser det er rimelig å gjøre om menneskelig adferd? Kan det forsvares å behandle menneskelig adferd som noe adskilt fra det naturlige miljøet?

I økonomisk-vitenskapelig arbeid vil man gjerne også *forklare* ulike situasjoner og hendelser. Da må det etableres såkalte «kausalkrelasjoner»; dvs. relasjoner hvor et fenomen eller en hendelse (virkningen) forklares ved å vise til et annet, tidsmessig forutgående eller samtidig, fenomen eller hendelse (årsaken). Ifølge teorien om «hendelsesregularitet» oppfattes da kausalitet som noe man tillegger en observert sammenheng mellom diskrete hendelser. En helt annen oppfatning av kausalitet postuleres i teorien om «generative mekanismer». I et slikt perspektiv betraktes kausalitet som iboende egenskaper ved ulike fenomener eller «ting». Ulike former for materiale, individer osv. antas å ha kausale krefter som kan aktiveres under spesielle omstendigheter. Etablering av årsakssammenhenger vil da dreie seg mer om det å identifisere slike potensielle kausale relasjoner og de omstendigheter som kan utløse de kausale krefter som ligger latente, og å avklare hvorvidt disse kreftene eventuelt kan bli motvirket, eller forsterket, av andre krefter som er i virksomhet.

Om vi går opp på systemnivå, er det også der ulike ontologiske standpunkter eller teorier som kan gjøres gjeldende. Kombinasjonen av atomisme og hendelsesregularitet gir opphav til en «mekanistisk» virkelighetsoppfatning. Relasjonene mellom systemets ulike deler betraktes da som stabile. Ved endringer i ytre forhold, vil et slikt system typisk gå fra én likevektssituasjon til en annen. Alle endringer vil være reversible. En slik teori underbygger en tro på at man kan predikere virkninger av ulike endringer i ytre forhold og at man kan innføre ønskede endringer for å oppnå gitte målsettinger. En mer holistisk ontologi kombinert med teorien om generative mekanismer vil gi opphav til en «organisk» virkelighetsoppfatning. I et slikt system vil relasjonene mellom systemets elementer være prosessuelle og evolusjonære snarere enn likevektspregede og reversible. Det vil åpne for kreativitet og valgfrihet snarere enn prediksjon og kontroll.

Denne oversikten over relevante ontologiske spørsmål gjør ikke krav på fullstendighet. Den skulle imidlertid være tilstrekkelig til å underbygge betydningen av denne type spørsmål i ulike former for økonomisk-vitenskapelig arbeid. Dersom vi går ut fra at økonomiske teorier og modeller har som formål å si oss noe om den økonomiske virkelighet (dvs. være noe annet og noe mer enn rene prediksjonsinstrumenter), vil de med nødvendighet inneholde svar på den type spørsmål som er indikert ovenfor. Økonomiske teorier vil med andre ord inneholde, og dermed i stor grad bygge på, ontologiske teorier og standpunkter. Dette ontologiske innholdet er imidlertid sjelden eksplisitt uttalt, og dermed kanskje heller ikke i særlig grad reflektert over. Men det vil alltid være der. La oss da se hvordan en mer eksplisitt erkjennelse av dette faktum kan utnyttes i ulike former for metodologisk og praktisk-vitenskapelig arbeid.

Kritisk selvrefleksjon er viktig i alt vitenskapelig arbeid. Når man nå innen den økonomiske disiplinen har innsett at økonomiske teorier og modeller ikke kan testes på noen endelig og avgjørende måte mot empiriske eller andre kriterier, vil ontologisk analyse kunne bli et viktig element i den økonomiske selvrefleksjon. Allerede eksisterende teorier og modeller kan gjøres til gjenstand for kritiske vurderinger ut fra et slikt perspektiv. En slik tilnærming vil begynne

med et forsøk på å beskrive de ontologiske standpunkter som ligger innebygd i analyseobjektet. Dette materialet kan så i neste omgang gjøres til gjenstand for ulike former for analyse. Er de ulike ontologiske standpunktene som bevisst eller ubevisst er bygd inn i teoriene konsistente med hverandre? Kan standpunktene forsvares opp mot den innsikt man har kommet fram til om de aktuelle forhold innen andre vitenskaper eller opp mot filosofisk begrunnede ontologiske standpunkter og teorier? Er de aktuelle ontologiske standpunkter inntatt på et selvstendig grunnlag, eller er de snarere residualbestemt og tilpasset mer prioriterte standpunkter av epistemologisk og/eller logisk karakter? Ved å reise, og forsøke å besvare, spørsmål av denne karakter, vil man kunne vinne ny innsikt om eksisterende økonomiske teorier og modeller som i neste omgang kan bidra til justeringer, endringer og videreutvikling av disse i en mer holdbar retning.

Men ontologisk refleksjon og argumentasjon kan også utnyttes mer direkte og konstruktivt i utviklingen av den økonomisk-vitenskapelige tenkningen. Med en erkjennelse av at ontologiske standpunkter nødvendigvis må være et integrert element i enhver økonomisk analyse, kan utviklede og tilpassede ontologiske teorier benyttes bevisst og reflektert i utviklingen av økonomisk teori og analyse. Ontologiske teorier av denne karakter kan vise seg nyttige i det økonomisk-vitenskapelige arbeidet av flere årsaker. De vil for det første representere et gjennomtenkt og konsistent sett av ontologiske standpunkter og vil følgelig kunne danne grunnlag for økonomiske teorier med tilsvarende egenskaper. Videre vil ontologiske teorier med en eksplisitt forankring i bredt anerkjente karakteristika ved den virkelighet som utgjør økonomiens studieobjekt, bidra til å bygge broer mellom økonomiske teorier og modeller og den økonomiske virkelighet disse er ment å reflektere. En slik anvendelse av ontologisk refleksjon og argumentasjon må ikke oppfattes som en erstatning for mer tradisjonell empirisk testing av økonomiske teorier og modeller. Men den kan bli et viktig supplement. I et slikt mer utvidet perspektiv på det økonomisk-vitenskapelige arbeidet vil *både* de grunnleggende forutsetninger for dette arbeidet og empiriske og andre testresultater tillegges vekt ved evalueringen av teorier og modeller.

3 KRITISK REALISME – NOEN HOVEDTREKK

«Kritisk realisme» er en relativt ny posisjon innen vitenskapsfilosofien. Sentralt i denne posisjonen står eksplisitt begrunnede ontologiske teorier for så vel den fysiske som den samfunnsmessige dimensjonen av vår virkelighet. Dette er derfor en vitenskapsfilosofisk posisjon som er i samsvar med, og derfor kan eksemplifisere og konkretisere, den ontologiske dreiningen innen metodologisk og mer praktisk-vitenskapelig arbeid som jeg har drøftet ovenfor.

3.1 Bakgrunn

Kritisk realisme som en moderne vitenskapsfilosofisk posisjon har sitt utspring i arbeider publisert av filosofen Roy Bhaskar på 1970- og 1980-tallet.⁴ De grunnleggende elementer i den kritiske realismen har imidlertid røtter lenger tilbake i historien. Slik denne posisjonen har blitt utviklet, framstår den som et metodologisk alternativ som inntar en mellomstilling mellom positivismen og den tidlige Popper på den ene side og mer sosialkonstruktivistiske posisjoner innen den post-moderne tradisjonen på den annen side.

Selve betegnelsen «kritisk realisme» er dels opplysende, dels noe forvirrende. Den er opplysende i den forstand at den signaliserer at dette er en posisjon forankret i en form for filosofisk realisme. Dette er følgelig en posisjon som argumenterer for at det finnes noe som har en reell eksistens. Ordet «kritisk» har imidlertid ikke i samme grad en slik umiddelbar fortolk-

⁴ De mest innflytelsesrike arbeidene er Bhaskar (1978, 1989a og 1989b). Collier (1994) gir en god introduksjon til og oversikt over disse arbeidene. For øvrig er sentrale bidrag til utviklingen av den kritiske realismen samlet i Archer et al (1998).

ning. Det er også noe uklart hvordan det har kommet inn her. A. Collier hevder at dette ikke stammer fra Bhaskar selv, men snarere er et resultat av en sammentrekning som andre har gjort av betegnelsene *transcendental realism* og *critical naturalism* som står sentral i Bhaskars vokabular (Collier 1994: xi). Den kritiske realismen er altså ikke noen ensidig kritisk posisjon. Den kan benyttes som utgangspunkt for kritiske analyser av ulik karakter, men den kan like gjerne fungere som et konstruktivt grunnlag i ulike former for vitenskapelig arbeid. Mest effektiv vil den sannsynligvis vise seg å bli dersom kritiske analyser kan utnyttes som et utgangspunkt for mer systematiske bidrag av konstruktiv karakter.

Kritisk realisme er altså en del av den filosofiske realismen. Mer konkret er dette en posisjon som er forankret i det som gjerne kalles «vitenskapelig realisme» og i «*common sense realism*». Ved utledningen av de ontologiske teoriene som står sentralt i denne posisjonen, tar man utgangspunkt i bredt anerkjente resultater fra «moderne» vitenskapelig aktivitet, spesielt innen naturvitenskapene, og i allment anerkjente former for sosial eller samfunnsmessig praksis. På bakgrunn av dette utledes det ontologiske teorier gjennom det som gjerne kalles «transcendental argumentasjon».

Ordet «transcendental» betyr da noe slikt som «det som ligger utenfor erfaringens grenser». Spørsmål som omfatter slike forhold, betegnes følgelig som «transcendentale spørsmål». Med utgangspunkt i et gitt sett av empiriske observasjoner X, kan man stille spørsmålet: Hvordan må verden være beskaffet for at X faktisk skal være mulig eller kunne forklare? Dette er et transcendentalt spørsmål siden det omfatter forhold som går utover de direkte empiriske observasjonene X. Systematiske forsøk på å gi holdbare svar på et slikt spørsmål betegnes da i neste omgang som et transcendentalt argument eller en transcendental teori. Innen den kritiske realismen har man altså utviklet ontologiske teorier, dvs. teorier om hva som grunnleggende sett eksisterer, gjennom denne formen for argumentasjon. La oss da se litt nærmere på hva slags teorier dette har resultert i.

3.2 Den fysiske dimensjonen

Når Bhaskar utleder sin teori for hva som grunnleggende sett eksisterer innen den fysiske sfæren, tar han utgangspunkt i anerkjente eksperimentelle resultater innen naturvitenskapene. På bakgrunn av dette reiser han spørsmålet: Hvordan må verden være beskaffet for at denne formen for vitenskapelig praksis og anvendelsen av dens resultater skal være forståelig? Gjennom besvarelsen av dette spørsmålet utvikler Bhaskar en betinget ontologisk teori for den fysiske eller naturlige dimensjonen av vår virkelighet. I denne teorien introduserer han en ontologisk distinksjon mellom tre nivåer som han kaller hhv. det «empiriske», det «aktuelle» og det «reelle» eller «dype».

Han argumenterer videre for at det som skjer på det aktuelle nivået, og som potensielt kan observeres på det empiriske, er et resultat av generative strukturer og mekanismer som operer på det underliggende dype eller reelle nivået. Ifølge Bhaskars argument vil disse underliggende mekanismer og krefter eksistere og virke uavhengig av våre undersøkelser av dem. Bhaskar kaller dem ut fra dette «intransitive» størrelser. Mekanismer og krefter som er operative samtidig, kan motvirke eller forsterke hverandre. Som en følge av dette, vil stabile relasjoner mellom empirisk observerbare størrelser bare forekomme svært sjeldent. Følgelig kan operative, underliggende krefter og mekanismer ikke identifiseres enkelt gjennom empiriske observasjoner på det aktuelle nivået. Det aktuelle, og følgelig også det empiriske, nivået må i denne forstand oppfattes som et åpent system.

I samsvar med dette er det Bhaskars begrunnede oppfatning at vitenskapelige aktiviteter innen den naturlige sfæren bør rettes inn mot det å avdekke operative, underliggende intransitive mekanismer. De kausale virkninger som kan assosieres med disse kan videre bare oppfattes som *tendenser* snarere enn absolutte lover. Etter Bhaskars oppfatning er det nettopp dette som

karakteriserer den vitenskapelige praksis innen eksperimentelle naturvitenskaper. Han hevder at eksperimentene her må oppfattes som menneskelige inngrep med det formål å etablere lukkede systemer hvor de respektive virkende krefter kan isoleres én for én og dermed identifiseres og begrunnes empirisk. Eksempler på underliggende fysiske krefter som er oppdaget og begrunnet på denne måten er gravitasjonen, magnetismen og den radioaktive strålingen. Dette er krefter som ikke er direkte observerbare. Vi kan ikke se gravitasjonskraften som sådan, men vi kan observere konsekvensene av den og dermed slutte oss til at den må være der. Vi mener altså å ha gode grunner for å hevde at krefter og mekanismer eksisterer og er operative selv om vi ikke kan observere dem direkte. Når de ikke alltid gir opphav til direkte observerbare empiriske regulariteter, skyldes det at kreftene fra tid til annen blir motvirket av andre krefter. Ting kan for eksempel midlertidig hindres i å falle til jorden ved at andre krefter motvirker tyngdekraften. Men tyngdekraften er likevel der hele tiden, og den er hele tiden operativ.

Ifølge Bhaskars argumentasjon vil en slik stratifisert oppfatning av de ontologiske egenskaper ved den naturlige eller fysiske sfæren gjøre suksessfull eksperimentell vitenskapelig praksis og dens vellykkede praktiske anvendelser forståelig. Han hevder at det samme ikke kan sies om den mer tradisjonelle positivistiske forståelse av relasjonene mellom vitenskapelig praksis og den underliggende virkelighet. I den forstand er iboende kritikk av positivismen også en del av forsvaret for Bhaskars egne teorier.

3.3 Den samfunnsmessige dimensjonen

I den kritiske realismen argumenteres det videre for at den samfunnsmessige dimensjonen av vår virkelighet har grunnleggende egenskaper som i en viss forstand er analoge med dem som gjør seg gjeldende innen den naturlige eller fysiske dimensjonen. Utgangspunktet for dette synet er en erkjennelse av at det også innen den samfunnsmessige sfæren er svært vanskelig å påvise stabile relasjoner mellom observerbare fenomener. For at menneskelig intensjonal handling skal være mulig, må man imidlertid ha noe relativt stabilt og fast å relatere rasjonell adferd til. Bhaskar argumenterer da for at dette eksisterer i form av underliggende strukturer som muliggjør og underletter, men også delvis styrer og påvirker, slik handling. Underliggende strukturer vil også her kunne motvirke eller forsterke hverandre hvilket forklarer at også den samfunnsmessige eller sosiale dimensjonen av vår virkelighet er et åpent system i ovennevnte forstand. Bhaskar utvikler dette synet videre i det han kaller *The Transformational Model for Society*.

Som allerede påpekt, indikerer den kritiske realismens generelle ontologiske teori for den samfunnsmessige sfæren at underliggende sosiale strukturer er en forutsetning for individuell, intensjonal eller målrettet adferd. For at slik adferd skal ha noen mening, må handlende aktører ha noe å spille på. I en økonomisk sammenheng kan dette konkretiseres til forhold som arbeidsmarkeder, distribusjonskanaler for ulike goder, finansielle markeder, lover og regler, formelle og uformelle maktrelasjoner, normer og verdier, osv. Dette er forhold som vil muliggjøre og underlette intensjonal økonomisk adferd for økonomiske aktører, men samtidig også påvirke og delvis styre aktørenes handlinger. Men det understrekes at strukturer av denne karakter ikke vil determinere individuell adferd.

Bhaskars TMS-modell tilsier at samfunnsmessige strukturer har en reell eksistens. Dersom de plutselig skulle forsvinne, vil det ha observerbare eller følbare konsekvenser. Siden strukturerne er en forutsetning for målrettet individuell adferd, må de videre eksistere forut for slik adferd. Samfunnsmessige strukturer blir ikke skapt gjennom samtidig individuell adferd og kan følgelig heller ikke reduseres til slik adferd. Strukturene har i den forstand selvstendig eksistens.

Ifølge TMS-teorien må samfunnet altså oppfattes som bestående av både individuelle, intensjonale aktører og underliggende strukturer og mekanismer. Men selv om aktører og strukturer

ansees for å ha en reell og selvstendig eksistens, vil det være former for gjensidig avhengighet mellom disse kategoriene. Når individuelle aktører anvender samfunnsmessige strukturer for å planlegge og gjennomføre ulike former for intensjonal adferd, vil de gjennom dette også bidra til å opprettholde og vedlikeholde disse strukturene. En familie som reiser til et kjøpesenter for å gjøre sine helgeinnkjøp, gjør dette utelukkende for å tilfredsstille sine behov for ulike typer av varer og tjenester. Men gjennom denne adferden vil de, som regel ubevisst og utilsiktet, bidra til å opprettholde de distribusjonskanalene og andre institusjonelle rammer som kjøpesenteret er uttrykk for. I Bhaskars terminologi sier man da at disse strukturene blir «reprodusert» gjennom intensjonal, individuell handling.

Samfunnsmessige strukturer vil gjennom dette ha en iboende tendens til å være relativt stabile over tid. Men de er selvfølgelig ikke uforanderlige. Dersom mange individuelle aktører endrer sine handlingsmønstre, vil det over tid resultere i endrede strukturer. Bhaskar sier da at strukturene blir «transformert». Slike transformasjoner kan være et resultat av bevisste aksjoner med strukturendringer for øye, eller de kan skje ubevisst og utilsiktet. Dersom individuelle aktører helt slutter å benytte visse strukturer, vil deres eksistens opphøre.

For å oppsummere kort innebærer TMS-teorien at samfunnet, og dermed også den økonomiske sfæren, må oppfattes som bestående av intensjonale, individuelle aktører og et sett av underliggende samfunnsmessige strukturer. Begge kategorier har en selvstendig eksistens, men det vil være gjensidige relasjoner mellom dem. Intensjonal individuell handling forutsetter på den ene side at det eksisterer samfunnsmessige strukturer. På den annen side vil slike strukturer bare bli reprodusert, og eventuelt transformert, dersom de blir benyttet i individuell handling. En slik oppfatning av den samfunnsmessige virkelighet vil ikke kunne rommes av tilnærminger basert på metodologisk individualisme eller rene holistiske eller strukturalistiske virkelighetsoppfatninger. Iboende kritikk av disse posisjonene blir derfor en del av den underliggende argumentasjonen som styrker den kritiske realismens samfunnsmessige ontologiske teorier.

3.4 Anvendelser i økonomisk-vitenskapelig praksis

Ontologi, læren om det værende, er en del av et større område innen filosofien som gjerne kalles metafysikk. Det er en betegnelse som har en tvilsom, for ikke å si direkte negativ, klang i visse kretser. De logiske positivistene fra første halvdel av forrige århundre hadde som ett av sine formål å frigjøre filosofien og vitenskapen fra alt som heter metafysikk. I dag har de fleste innsett at dette var en blindgate. Metafysikk, og dermed også ontologi, har nå gjenvunnet sin posisjon som et respektabelt område innen filosofien. Man har innsett at refleksjoner som systematiseres innenfor rammen av disse områdene, er uunnværlige i våre bestrebelser for å etablere og utvikle kunnskap om den verden vi lever og virker i. Men da det finnes flere konkurrerende teorier av denne karakter, kan det likevel være på sin plass å drøfte nærmere hvordan den kritiske realismens ontologiske teorier passer inn som en integrert del av det praktisk-vitenskapelige arbeidet innen den økonomiske disiplinen.

Som påpekt ovenfor, er de aktuelle teoriene utledet ut fra et sett av premisser basert på allment aksepterte former for vitenskapelig og sosial praksis. På den måten er teoriene forankret i vår virkelighet slik de fleste av oss oppfatter den. Videre er de utledet gjennom transcendental argumentasjon hvor man besvarer spørsmål av typen: Hvordan må virkeligheten være beskaffet for at et gitt sett av observasjoner skal være mulig, eller kunne forklares? Det er viktig å være oppmerksom på at ordet «må» her ikke skal forstås i absolutt eller imperativ forstand. Svarene man kommer fram til når gitte transcendentale spørsmål besvares, skal snarere forstås som den beste forklaring man har på det aktuelle tidspunkt. Forklaringene skal følgelig ikke oppfattes som dogmatiske, metafysiske «sannheter», men som betingede hypoteser eller teorier. De er dermed åpne for kritisk evaluering og kan gjøres til gjenstand for endring og utvikling, eller bli byttet ut med andre teorier, dersom ny innsikt tilsier at de premisser og/eller argumenter teoriene

bygger på ikke lenger kan forsvares. Teoriene kan imidlertid ikke avfeies uten seriøs motargumentasjon. I den forstand er dette, etter min oppfatning, eksempler på filosofisk argumentasjon og refleksjon som er i samsvar med de krav og betingelser man vanligvis setter til vitenskapelig arbeid generelt. Slik sett er det ikke noe som taler mot å anvende disse teoriene som et integrert ledd i arbeidet med å utvikle økonomisk teori og analyse.

Kritisk realisme har i løpet av det seneste ti-året blitt introdusert i den økonomisk-metodologiske litteraturen først og fremst av Cambridge-økonomen Tony Lawson.⁵ Så langt har Lawson og andre i hans krets hovedsakelig konsentrert seg om videreutviklinger og tilpasninger av Bhaskars ontologiske og samfunnsmessige teorier, kritisk-realistiske rekonstruksjoner av noen sentrale arbeider av tidligere tiders økonomer og spesielt kritikk av *mainstream economics* ut fra et kritisk realistisk perspektiv.⁶ Prosjektet har ut fra dette blitt mottatt med entusiasme i visse kretser, men samtidig møtt med skepsis og direkte motstand i andre leire.

Det vil ikke være mulig å gå nærmere inn på debattene omkring disse sidene ved det kritisk realistiske prosjektet innen økonomien her.⁷ Etter min vurdering har man imidlertid så langt fokusert noe for ensidig på historiske rekonstruksjoner og kritiske analyser av ulike karakter. For å bringe den økonomiske tenkningen videre, må man også ta tak i de mer konstruktive oppgavene. Her ligger det et uutnyttet potensiale i den kritiske realisms ontologiske og avledede samfunnsmessige teorier. Dette er teorier som vil kunne danne et velfundert grunnlag for videre utvikling av den økonomiske tenkningen på ulike nivåer. La oss derfor se litt nærmere på hva en slik konstruktiv anvendelse av den kritiske realismen kan tenkes å føre til.

4 KONSEKVENSER FOR ØKONOMISK TEORI OG ANALYSE

Dersom den kritiske realisms ontologiske og avledede samfunnsmessige teorier aksepteres som et uttrykk for noen grunnleggende aspekter ved vår sosiale virkelighet, og dermed legges til grunn for økonomiske analyser, vil det kunne få konsekvenser for flere sider ved den økonomiske tenkningen. For å illustrere dette, vil jeg i det følgende se nærmere på hvilken betydning dette kan få for spørsmålet om relasjonene mellom mikro- og makroøkonomien. Videre vil jeg reflektere noe over den betydning de omtalte teorier kan få for innretningen på, og mulige resultater av, makroøkonomiske analyser mer generelt.

4.1 Om relasjoner mellom mikro- og makroøkonomi

På 1970- og 1980-tallet var spørsmålet om «det mikroøkonomiske grunnlaget for makroøkonomien» et sentralt forskningstema innen makroøkonomien. Bakgrunnen for denne forskningsinnsatsen var en oppfatning av manglende konsistens mellom mikro- og makroøkonomien. Følgende utsagn fra J. R. Hicks gir et klart uttrykk for hva det hele dreide seg om:

«The students go to «micro» lectures on Mondays and «macro» lectures on Thursdays; and they just don't fit. Why don't they fit? The trouble is that the approach is different, the Monday lectures being in some sense classical, the Thursday lectures being Keynesian.» (J. R. Hicks 1979: 1452)

For å «løse» dette problemet, ble det lagt ned et betydelig arbeid for å gi den «keynesianske» makroøkonomen et adekvat mikroøkonomisk fundament. I praksis vil det si at man forsøkte å

⁵ T. Lawson (1997a) og (2003) er de sentrale og mest omfattende bidragene.

⁶ I tillegg til T. Lawsons bidrag nevnt i foregående note, er C. Lawson et al (1994), T. Lawson (1989, 1994a, 1994b, 1994c, 1995, 1996, 1997b), S. Fleetwood (1995, 1996), M. Peacock (1993), S. Pratten, (1993) R. J. Rotheim (1999) eksempler på arbeider av denne karakter.

⁷ Debatten omkring anvendelser av kritisk realisme i økonomisk-vitenskapelige arbeid er godt dokumentert i to utmerkede antologier; S. Fleetwood (1999) og P. Downward (2003).

utvikle makroøkonomisk teori og analyse med basis i såkalte representative økonomiske aktører som ble antatt å ha en økonomisk adferd i samsvar med individualistisk, neo-klassisk mikroøkonomi.⁸ Dette har ført fram til to skoler eller retninger som i dag dominerer den makroøkonomiske tenkningen; den ny-klassiske og den ny-keynesianske. Innen den ny-klassiske skolen legger man til grunn forutsetninger om blant annet kontinuerlig markedsklarering og rasjonelle forventninger. Dette har resultert i makroøkonomiske modeller hvor det blir sådd tvil om hvorvidt det i det hele tatt er rasjonelt, eller mulig, å bedrive en aktiv stabiliseringspolitikk. Innen den ny-keynesianske skolen aksepterer man i all hovedsak ny-klassikernes syn på forventningsdannelsen i økonomien, men avviser tanken om kontinuerlig markedsklarering. Man har her snarere forsøkt å utvikle og systematisere ulike avvik fra denne forutsetningen begrunnet i individuell økonomisk adferd. Teorier og modeller innen denne skolen gir dermed et grunnlag for å vurdere økonomisk-politiske tiltak rettet inn mot ulike strukturelle forhold innen økonomien, ihvertfall på kort sikt. I et mer langsiktig perspektiv er det imidlertid stor grad av likhet mellom de to skolenes makroøkonomiske analyser.⁹

Av dette følger det at den makroøkonomiske utviklingen de seneste ti-årene har vært karakterisert ved en reduksjonistisk tenkning forankret i metodologisk individualisme og atomisme. Dette indikerer en underliggende ontologi som på avgjørende punkter avviker fra den kritiske realismens ontologiske og avledede samfunnsmessige teorier hvor det argumenteres for at både samfunnsmessige strukturer og individer har en reell og selvstendig eksistens. Disse teoriene begrunner videre en gjensidig avhengighet og et gjensidig samspill mellom intensjonale individuelle aktører og samfunnsmessige strukturer. Dersom den kritiske realismens teorier aksepteres som et grunnlag for økonomisk teori og analyse, må disse aspektene ved samfunnet ivaretas. Økonomiske teorier som ser bort fra det gjensidige samspillet mellom individuelle økonomiske aktører og relevante samfunnsmessige strukturer og institusjoner vil da bli lite relevante, og i verste fall direkte villedende.

En aksept av den kritiske realismens ontologiske teorier som grunnlag for utvikling av makroøkonomisk teori og analyse tilsier angrepsmåter av en mer holistisk og organisk karakter. Helheten vil da framstå som noe mer enn summen av enkeltdelene. Videre vil enkeltdelene være relaterte til helheten på en slik måte at de ikke kan forstås fullt ut uten at man forstår helheten, mens helheten ikke vil kunne forstås uten at man har innsikt i enkeltdelene. En slik avvisning av reduksjonismen og den metodologiske individualismens atomisme innebærer imidlertid ikke en generell forkastelse av tanken om et mikroøkonomisk grunnlag for makroøkonomien. Adferden til økonomiske enkeltaktører vil stadig ha stor betydning for hvordan økonomien fungerer på makronivå. Mikrofundamentet må imidlertid utformes på en slik måte at det gjensidige samspillet mellom individuelle økonomiske aktører og relevante underliggende samfunnsmessige strukturer ivaretas på en tilfredsstillende måte. Mikroenhetene må plasseres i en relevant makroøkonomisk setting hvor det framgår hvordan deres adferd påvirkes av eksisterende samfunnsmessige strukturer og institusjoner, og hvordan mikroenhetene gjennom sin adferd bidrar til å reprodusere eller transformere disse strukturene. Det innebærer at makroøkonomiske analyser i en viss forstand må ha et mikroøkonomisk så vel som et makroøkonomisk fundament.

Det kan være grunn til å påpeke at en aksept av de ontologiske og samfunnsmessige teoriene som jeg har skissert i det ovenstående også vil få konsekvenser for mikroøkonomisk analyse. Med et slikt grunnlag for den økonomisk-teoretiske tenkningen vil det ikke være meningsfylt å operere med økonomiske aktører som maksimerer en endimensjonal målfunksjon i et sosialt vakuum. For å nå fram til utsagnskraftige analyser på mikronivå, må de enkelte beslutnings-

⁸ Denne utviklingen er godt beskrevet blant annet i E. R. Weintraub (1979), B. Snowdon et al (1994). I Davidsen (2003) er det foretatt en mer kritisk vurdering av denne utviklingen.

⁹ Også her gir Snowdon et al (1994) en god oversikt over utviklingen av de respektive skoler. Sentral bidrag innen den ny-keynesianske skolen er for øvrig samlet i Mankiw & Romer (eds) (1991).

takere plasseres i en setting hvor det i tilstrekkelig grad tas hensyn til relevante strukturelle og institusjonelle forhold. I den forstand indikerer den kritiske realismen at også rene mikro-økonomiske analyser må ha en form for makroøkonomisk fundament.

For å oppsummere kort, vil en aksept av den kritiske realismens ontologiske teorier som grunnlag for framtidig utvikling av økonomisk teori og analyse innebære at de gjensidige relasjonene mellom mikro- og makronivået må tillegges større vekt enn hva som er tilfellet innen de mest toneangivende retningene innen økonomien i dag. Det gjelder både når det endelige formålet er å foreta en i hovedsak makroøkonomisk fokusert analyse og når siktemålet er mer mikroøkonomisk orienterte analyser. Videre er det mye som taler for at innsikt og kunnskap fra andre samfunnsvitenskapelige disipliner i større grad bør inkorporeres i økonomiske analyser. Først da vil man kunne ha et håp om å kunne plassere ulike økonomiske aktører i sosiale settinger som gir et utgangspunkt for økonomiske analyser som kan bidra til å kaste lys over relevante spørsmål og problemstillinger i den verden vi faktisk lever i.

4.2 Egenskaper ved makroøkonomiske analyser

Generelt sett er hovedformålet med makroøkonomiske analyser å etablere innsikt i, eller kunnskap om, økonomiens funksjonsmåte på et mer aggregert nivå. Tradisjonelt har man hovedsakelig forsøkt å oppnå kunnskap og innsikt av denne karakter gjennom modellbygging basert på et sett antatt stabile relasjoner mellom empirisk observerbare økonomiske størrelser eller på antatt økonomisk adferd blant såkalte representative økonomiske aktører. Makroøkonomiske teorier og modeller av denne karakter er antatt å ha viktige praktiske anvendelsesområder innen utformingen av økonomisk politikk på makronivå. Når økonomisk-politiske problemstillinger drøftes og analyseres innenfor en slik ramme, formuleres gjerne målsettingene i relasjon til den økonomiske modellens mulige likevektstilstander. Dersom en aktuell likevekt ikke er i overensstemmelse med de formulerte målsettinger, vil man vurdere om det er mulig å påvirke likevektsløsningen i ønsket retning gjennom virkemidler som myndighetene antas å kunne kontrollere. Har myndighetene da full kjennskap til hvordan virkemidlene påvirker det økonomiske systemet, kan de i prinsippet oppnå uttrykte målsettinger gjennom passende manipulasjoner av virkemidlene.

Dersom den kritiske realismens ontologiske og samfunnsmessige teorier legges til grunn for makroøkonomiske analyser og økonomisk-politisk tenkning på makronivå, vil tilnæringsmåten til denne type spørsmål bli noe anderledes. Som påpekt tidligere, argumenterer man innen den kritiske realismen for en ontologi hvor det «aktuelle» og «empiriske» nivået av vår virkelighet har karakter av å være et åpent system i den forstand at det ikke er noen grunn til å forvente stabile relasjoner mellom observerbare økonomiske størrelser. Det underminerer mulighetene for å etablere mekanistiske makromodeller av den karakter som jeg har skissert ovenfor og for et tilsvarende mekanistisk syn på hvordan økonomisk politikk på makroplanet kan legges opp. Men avvísninger av det mekanistiske verdensbildet behøver ikke føre til teoretisk nihilisme eller absolutt relativisme. Den kritiske realismens ontologiske og samfunnsmessige teorier gir et alternativt grunnlag som man kan bygge på for å etablere kunnskap om, og innsikt i, økonomiens funksjonsmåte på makronivå. Denne innsikten kan i neste omgang benyttes blant annet i utformingen av den makroøkonomiske politikken.

Mitt utgangspunkt er da igjen den kritiske realismens argumentasjon omkring betydningen av underliggende «dype» mekanismer og strukturer. Ifølge denne argumentasjonen er det gjennom studier av fenomener av denne karakter man kan oppnå kunnskap og innsikt om økonomiens funksjonsmåte. Man må etablere kunnskap om hvilke strukturer og mekanismer som er av betydning for økonomiens funksjonsmåte på makronivå og den effekt de har på individuelle økonomiske beslutningstakers adferd. Mens man i mikroøkonomiske analyser mest hensiktsmessig kan betrakte relevante strukturer og mekanismer som gitte, sett fra den enkelte beslut-

ningstakers synspunkt, vil man i et makroøkonomisk perspektiv måtte fokusere mer på mulighetene for at økonomiske og andre sosiale strukturer kan endres eller transformeres over tid. Slike endringer kan forekomme spontant, men de kan også være et resultat av bevisst handling. Det er nettopp dette som gir innfallsvinkelen til den økonomisk-politiske tenkningen i denne tilnærmingen.

For å konkretisere noe nærmere, kan vi nå tenke oss at det er registrert betydelige avvik mellom faktiske hendelser i økonomien og myndighetenes uttrykte målsettinger. Det kan f.eks. være snakk om arbeidsledighetsrater eller inflasjonsrater som avviker fra stipulerte målsettinger. En makroøkonomisk analyse tuftet på den kritiske realismen ville da begynne med å identifisere hvilke økonomiske beslutninger som representerer de viktigste forklaringer på det registrerte fenomen og hvilke aktører som ligger bak disse beslutningene. Neste skritt ville være å avklare hvilke økonomiske og andre samfunnsmessige strukturer som kan være med på å forklare den aktuelle adferd. Hvilke strukturer muliggjør og underletter adferd som gir lite ønskede resultater, og hvilke strukturer kan tenkes å begrense eller umuliggjøre mer attraktive adferdsformer?

I den grad man lykkes med å identifisere og dokumentere slike forhold, har man også et godt grunnlag for å vurdere hvordan den økonomiske politikken kan legges opp for å endre aktørenes adferd slik at de realiserer resultater blir mer i overensstemmelse med oppsatte målsettinger. I en økonomisk virkelighet hvor enkeltaktørers subjektive valg erkjennes, har det liten mening å forsøke å manipulere økonomien gjennom tiltak basert på mekanistiske analogier. Man må i stedet fokusere på de underliggende strukturer og mekanismer som påvirker økonomiske aktørers adferd. Strukturerer som hindrer eller begrenser en ønsket utvikling må identifiseres og forsøkes fjernet eller modifisert. Strukturerer og mekanismer som fungerer i samsvar med det man gjennom målformuleringene har beskrevet som en ønsket utvikling må på den annen side forsøkes styrket og videreutviklet.

Makroøkonomiske analyser basert på den kritiske realismens ontologiske og samfunnsmessige teorier vil også ha andre egenskaper det kan være verdt å understreke. Samfunnsmessige strukturerer og mekanismer er fenomener som vil være spesifikke mht. tid og sted. Dette vil begrense mulighetene for å generalisere resultatene av denne formen for makroøkonomisk analyse i tid og rom. Resultater som er framkommet gjennom studier av mekanismer og strukturer som eksisterer og virker i ett bestemt land kan ikke uten videre antas å gjelde også for andre land. De kan heller ikke uten videre antas å gjelde innen ett og samme land i ulike tidsperioder. Generelt sett vil derfor analyser basert på den kritiske realismens ontologiske teorier kunne bidra til å gjøre makroøkonomien til en disiplin som historisk og geografisk blir mer avgrenset enn hva tilfellet er med de mer universelle teoriene som kjennetegner makroøkonomien i dag.

Videre vil det også være begrensede muligheter for generaliseringer i termer av «lovmessige» sammenhenger mellom ulike økonomiske størrelser. Når det «aktuelle» og «empiriske» nivået ansees for å være et åpent system i den betydning at det er få stabile relasjoner mellom observerbare størrelser der, vil det være lite fruktbart å forsøke å etablere makroøkonomiske prediksjonsmodeller. Anvendelser av den kritiske realismens ontologiske teorier som grunnlag for makroøkonomisk analyse vil derfor naturlig medføre en dreining bort fra tilnærminger basert på prediksjon og kontroll over til tilnærminger med større vekt på forklaring, forståelse og påvirkning. Mer spesielt vil man i den økonomisk-politiske tenkningen måtte gå bort fra mekaniske tankeganger hvor styringen kan skje ved at man trekker i «spaker» og vrir på «håndtak» av ulik karakter. Finjustering av økonomien på makronivå er det ingen grunn til å forsøke å oppnå, men det er betydelig rom for påvirkning gjennom endringer i relevante strukturer og mekanismer.

Som jeg har argumentert for i det ovenstående, er underliggende «dype» strukturer og mekanismer på det sosiale, og dermed også økonomiske, området ikke noe som bare eksisterer i

kraft av seg selv. De eksisterer og virker fordi de – bevisst eller ubevisst, motivert eller umotivert – blir reproduisert gjennom sosiale aktørers adferd. Men de kan også bli endret eller transformert gjennom løpende aktiviteter av denne karakter, uten at noen egentlig har hatt dette som noe bevisst formål. Slike transformasjoner kan i neste omgang virke tilbake på individuell økonomisk adferd og dermed i sum gi makroøkonomiske konsekvenser. Av dette følger det at analyser etter det opplegg som er skissert her, kan forklare hvordan *endogene* prosesser kan påvirke den makroøkonomiske utviklingen i tillegg til de mer tradisjonelle muligheter for slik påvirkning gjennom eksogene sjokk. Det kan gi et betydelig utvidet perspektiv på hva som er relevante og mulige problemstillinger i makroøkonomiske analyser.

5 AVSLUTTENDE KOMMENTARER

I det ovenstående har jeg argumentert for hvordan den økonomisk-metodologiske tenkningen og det økonomisk-vitenskapelige arbeidet mer generelt kan utvikles gjennom en mer systematisk utnyttelse av ontologisk argumentasjon og refleksjon. På det nåværende tidspunkt synes «kritisk realisme» å være den mest fruktbare og lovende vitenskapsfilosofiske forankring for en slik alternativ angrepsmåte. Av spesiell interesse her er de ontologiske teoriene som er arbeidet fram og gitt en god begrunnelse innenfor rammen av denne posisjonen.

Men det er også viktig å være oppmerksom på at kritisk realisme er en relativt ny posisjon innen vitenskapsfilosofien. Den er derfor stadig under utvikling. Så langt har fokus først og fremst vært rettet mot de ontologiske sidene ved dette prosjektet. Det har blant annet kommet til uttrykk ved at man innen ulike vitenskaper har arbeidet med spørsmål om hvordan den kritiske realismens generelle ontologiske teorier kan tilpasses spesielle forhold og egenskaper ved de aktuelle studieområder. I den senere tid har imidlertid også andre sider ved kritisk realisme som en vitenskapsfilosofisk posisjon fått mer oppmerksomhet. Det har blant annet blitt stilt spørsmål ved prosjektets epistemologiske side. Om man har lyktes med å etablere en relativt overbevisende argumentasjon for en stratifisert ontologi med fokus på underliggende strukturer og mekanismer, har man ikke kommet like langt med å utvikle metodologiske retningslinjer for hvordan slike mekanismer og strukturer faktisk kan avdekkes og begrunnes gjennom mer konkret vitenskapelig arbeid. I den sammenheng pågår det nå blant annet diskusjoner om hvilken rolle ulike former for økonometriske tilnæringsmåter kan ha innenfor rammen av denne posisjonen. Sentrale innlegg i denne debatten vil man finne i Downward (2003).

En utvikling av den økonomiske tenkningen hvor systematiske refleksjoner over teoriens ontologiske grunnlag tillegges større vekt, vil selvfølgelig ikke stå og falle med en eventuell aksept av den kritiske realismens ontologiske teorier. I den filosofiske litteraturen vil man finne konkurrerende ontologiske teorier med avvikende, begrunnede oppfatninger om de mest grunnleggende egenskaper ved vår fysiske og sosiale eksistens. Økonomien som en samfunnsvitenskapelig disiplin vil kunne berikes gjennom konstruktive debatter om svake og sterke sider ved ulike teorier av denne karakter. Videre skal det bemerkes at aksept av en bestemt ontologisk teori som grunnlag for mer konkret teoriutvikling ikke vil determinere teoriutviklingen. Den kritiske realismens ontologiske teorier vil således kunne gi et fundament for flere alternative, og delvis konkurrerende, økonomiske teorier (se Lawson 1994c). Systematisk og seriøs ontologisk refleksjon vil følgelig ikke på noen måte overflødiggjøre eller redusere det mer konkrete økonomisk-teoretiske arbeidet. Men det vil gi slikt arbeid et bedre fundament å stå på. Betydningen av dette kan neppe overdrives.

Referanser:

- Archer, M. et al (eds) (1998): *Critical realism – Essential Readings*, Routledge
- Bhaskar, R. (1978): *A Realist Theory of Science*, Harvester Wheatsheaf
- Bhaskar, R. (1989a): *The Possibility of Naturalism*, Harvester Wheatsheaf
- Bhaskar, R. (1989b): *Reclaiming Reality*, Verso
- Blaug, M. (1992): *The Methodology of Economics: Or How Economists Explain*, 2nd ed. Cambridge University Press
- Caldwell, B. (1982): *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*, George Allen & Unwin
- Coats, A. W. (1984): «The Sociology of Knowledge and the History of Economics», *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, vol 2
- Collier, A. (1994): *Critical Realism: An Introduction to Roy Bhaskar's Philosophy*, Verso
- Davidson, B. I. (2003): «Keynes og det mikroøkonomiske grunnlaget for makroøkonomien», *Økonomiska Samfundets Tidsskrift*, 56 (3): 131-152
- Downward, P. (ed) 2003: *Applied Economics and The Critical Realist Critique*, Routledge
- Earl, P. E. (1983): «A Behavioral Theory of Economists' Behavior», i A. S. Eichner (ed): *Why Economics is not yet a Science*, Macmillan: 61 – 125
- Fleetwood, S. (1995): *Hayek's Political Economy: The Socio-Economics of Order*, Routledge
- Fleetwood, S. (1996): «Order Without Equilibrium: A Critical Realist Interpretation of Hayek's Notion of Spontaneous Order», *Cambridge Journal of Economics*
- Fleetwood, S. (ed) (1999): *Critical Realism in Economics: Development and Debate*, Routledge
- Friedman, M. (1953): «The Methodology of Positive Economics», i Friedman, M.: *Essays in Positive Economics*, The University of Chicago Press
- Hands, W. D. (1994): «The Sociology of Scientific Knowledge: Some Thoughts on the Possibilities», i R. Backhouse (ed): *New Directions in Economic Methodology*, Routledge
- Hicks, J. R. (1979): «On Coddington's Interpretation: A Reply», *Journal of Economic Literature*
- Katouzian, H. (1980): *Ideology and Method in Economics*, Macmillan
- Klausen, S. H. (1997): *Metafysikk*, Gyldendal, København
- Lakatos, I. (1970): «Falsification and The Methodology of Scientific Research Programmes», i Lakatos & Musgrave (eds): *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press
- Lawson, C. et al (1994): «The Transformation Model of Social Activity and Economic Analysis: A Reinterpretation of the Work of J. R. Commons», *Review of Political Economy* 6 (2): 445 - 464
- Lawson, T. (1989): «Abstraction, Tendencies and Stylised Facts: A Realist Approach to Economic Analysis», *Cambridge Journal of Economics*, 13 (1): 55 - 78
- Lawson, T. (1994a): «A Realist Theory for Economics» i R. E. Backhouse (ed): *New Directions in Economic Methodology*, Routledge: 257 - 285
- Lawson, T. (1994b): «Realism in Hayek: A case of Continuing Transformation» i Colonna, M. et al (eds): *Capitalism, Socialism and Knowledge: The Economics of F. A. Hayek*, vol II, Edward Elgar
- Lawson, T. (1994c): «The Nature of Post Keynesian Economics and its Links to Other Traditions», *Journal of Post Keynesian Economics* 16 (4): 503 - 538
- Lawson, T. (1995): «A Realist Perspective on Contemporary 'Economic Theory'», *Journal of Economic Issues* 29 (1): 1 - 32
- Lawson, T. (1996): «Developments in Economics as Realist Social Theory», *Review of Social Economy* LIV (4): 405 - 422

- Lawson, T. (1997a): *Economics and Reality*, Routledge
- Lawson, T. (1997b) «Economics as a Distinct Social Science? On the Nature, Scope and Method of Economics», *Economie Appliquée* L (2): 5 - 35
- Lawson, T. (2003): *Restructuring Economics*, Routledge
- Mankiw, N. G. & Romer, D. (eds) (1991): *New Keynesian Economics, vol 1 & 2*, The MIT Press
- McCloskey, D. (1986): *The Rhetoric of Economics*, Harvester Press
- Mäki, U. (1992): «Social Conditioning of Economics», i N. deMarchi (ed): *Post-Popperian Methodology of Economics*, Kluwer Academic Press
- Mäki, U. (1993): «Social Theories of Science and the Fate of Institutionalism in Economics» i U. Mäki, et al (eds): *Rationality, Institutions and Economic Methodology*, Routledge:
- Mäki, U. (1999): «Science as a Free Market: A Reflexivity Test in an Economics of Economics», *Perspectives of Science*, 7: 486 - 509
- Peacock, M. (1993): «Hayek, Realism and Spontaneous Order», *Journal for the Theory of Social Behaviour* 23 (3): 249 - 264
- Popper, K. R. (1956): *The Logic of Scientific Discovery*, Hutchinson
- Pratten, S. (1993): «Structure, Agency and Marx' Analysis of the Labour Process», *Review of Political Economy* 5 (4): 403 - 426
- Rotheim, R. J. (1999): «Post Keynesian Economics and Realist Philosophy», *Journal of Post Keynesian Economics* 22 (1): 71 - 103
- Snowdon, B. et al (1994): *A Modern Guide to Macroeconomics*, Edward Elgar
- Weintraub, E. R. (1979): *Microfoundations*, Cambridge University Press